

Raluca-Corina BACIU
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

**Particularitățile influenței franceze
mijlocite de ruși în Principatele române
(secolele XVIII-XIX)**

Abstract: (The particular cases of the French influence through Russian occupants during the 18th and 19th centuries in the Romanian principalities) More than any other European country, France has played an essential role in the Romanian path towards modernity. The "traces" of its influence may be found in every level of our cultural life. Because of the geographic distance separating the two Latin nations but also some complex historical issues, the contacts between France and the Romanian principalities haven't always followed a straight path. Hence, in the 18th century, the first contacts of the Romanian society with the French language and culture were made possible through non-latin nations. During the peace periods, the middlemen of the French influence in the Principalities were the Phanariot rulers, whose cosmopolite cultural formation gave them the occasion to become acquainted with the already renowned French cultural pattern. During wars, considering the numerous conflicts opposing the Russian, Austrian and Turkish armies on the soil of the two Romanian provinces, the other middlemen of the French influence were the Russian soldiers. The French influence manifested through the means of the Russian occupants lasts until the first decades of the next century, during the Organic Statutes. All things considered, if Phanariot rulers were given the credit to have contributed by translations to the wide spreading within the Romanian elites of French Enlightenment ideas, the Russian, themselves "contaminated" by Gaulomania gave our ancestors the taste of the refined French civilization and the desire to have direct knowledge of France.

Keywords: mediation, civilization, influence, mentalities, modernization

Rezumat: Mai mult decât oricare altă țară europeană, Franța a jucat un rol esențial în drumul României spre modernitate. „Urmele” influenței sale se regăsesc la toate nivelurile vieții noastre culturale. Din cauza distanței geografice care desparte cele două popoare latine, dar și a unor circumstanțe istorice complexe, contactele dintre Franța și Principatele române nu s-au desfășurat întotdeauna în mod direct. Astfel, în secolul al XVIII-lea, primele contacte ale societății românești cu limba și cultura franceză au avut loc prin mijlocirea unor popoare nelatine. Pe timp de pace, intermediarii influenței franceze în Moldova și Țara Românească au fost domnii fanarioți, a căror formație culturală cosmopolită le oferise ocazia să se familiarizeze cu deja prestigiosul în epocă, model cultural francez. Pe timp de război, de-a lungul numeroaselor conflicte ruso-austro-turce, în mijlocul celor au fost prinse cele două provincii românești, ceilalți intermediari ai influenței franceze la noi au fost rușii. Influența franceză prin intermediar rusesc va continua și în primele decenii ale secolului următor, în perioada regulamentară. Dacă fanarioții au avut meritul de a fi contribuit prin traduceri la răspândirea în cadrul elitelor românești a ideilor iluminismului francez, rușii, ei înșiși „contaminați” de galomanie, au fost cei care le-au deschis strămoșilor noștri gustul pentru rafinamentul civilizației franceze și dorința de a cunoaște în mod direct Franța.

Cuvinte-cheie: intermediere, civilizație, influență, mentalități, modernizare.

Influența franceză în Moldova și Țara Românească, în secolele XVIII-XIX, a fost un fenomen foarte complex. Din această cauză, ne propunem să prezentăm aici doar una dintre „fațetele” acestuia. Este vorba despre rolul pe care l-au jucat rușii în medierea contactelor româno-franceze, mai precis modul în care aceștia au contribuit la schimbarea vechii mentalități orientale cu relații socio-umane de tip nou, occidental. În încercarea noastră de a reface parcursul spre modernitate al societății românești, ne vom folosi de date oferite de memoriile strămoșilor noștri, de articole din ziarul vremii, de jurnale și memorii ale

personalităților timpului. Ne vor interesa, în mod special, modificările survenite în statutul femeii, ca un element esențial de evoluție socială și culturală.

De-a lungul istoriei sale milenare, cultura a implicat limba română a cunoscut mai multe perioade de influențe străine. În epocile veche și de tranziție, s-au manifestat puternice influențe slave, grecești și turcești. Începuturile modernității noastre au fost marcate de influențe latino-romane, între care s-a evidențiat cea franceză, la fel cum astăzi societatea românească este tot mai interesată de limba engleză. Fiecare dintre aceste influențe a fost determinat de un anumit context istoric și a lăsat urme mai adânci sau mai superficiale, dar împreună au participat în procesul de participare la devenirea culturii și a limbii române.

Pompiliu Eliade realizează o periodizare a etapelor de manifestare a influenței franceze în Principate (Eliade [1898]2000, 10):

- prima perioadă – mijlocul sec. XVIII – 1804 – românii și francezii nu se cunosc unii pe alții, primii învățând franceza prin contactele cu grecii și rușii;
- a doua perioadă – 1804-1848 – doar românii sunt conștienți de influența de care beneficiază;
- a treia perioadă – 1848-1900 – românii și francezii se cunosc unii pe alții, iar influența este exercitată de unii și primită de ceilalți în mod conștient.

Franța nu a fost aleasă la întâmplare pentru a servi drept model năzuințelor de emancipare ale poporului român. Așa cum subliniază Paul Cornea, principalii factori care au determinat opțiunea și atașamentul românilor față de modelul francez au fost:

„afinități de limbă și origine; politica orientală a Franței de menținere a echilibrului la granițele Dunării și sprijinul acordat naționalităților de diplomația lui Napoleon III; autoritatea veacului luminilor, ale căror ultime ecouri afectau Europa răsăriteană în primele decenii ale secolului al XIX-lea [...]; prestigiul noilor directive spirituale din epoca restaurației: romantismul, pozitivismul, evoluționismul și socialismul utopic; legăturile intelectuale, intensificate prin înmulțirea călătoriilor, percepțiilor francezi din casele boierilor; trimiterea la studii, sporirea numărului de călătorii și ziare intrate în țară etc. [...] legăturile de prietenie ale revoluționarilor noștri cu o serie de intelectuali francezi progresivi” (Cornea 1974, 51-52).

Cu toate acestea, cel puțin într-o primă fază, din cauza distanței geografice care separă cele două popoare, contactele dintre ele nu s-au desfășurat întotdeauna direct, ci prin intermediari. Aceștia, într-o oarecare măsură, deja purtau trăsături ale modelului francez, au fost cunoscuți în Franța românilor.

În Principatele române, influența franceză prin intermediar se manifestă începând cu secolul al XVIII-lea și durează până spre mijlocul secolului următor. Primii intermediari vor fi grecii fanarioți, care ocupă tronurile Moldovei și Valahiei începând cu anul 1711, respectiv 1716. Ceilalți intermediari vor fi rușii, implicați în conflicte frecvente cu Poarta și ale căror armate poposeau, adesea, pe teritoriul Principatelor. La începutul secolului al XIX-lea, contactele dintre francezi și români vor deveni tot mai intense, facilitând astfel interacțiunea directă dintre cele două popoare și culturi. Prin urmare, așa cum arată cercetătoarea Constanța Vintilă-Ghițulescu, *modelul francez al modernizării se va materializa în „europenizarea” Principatelor la care participă, de asemenea, diverși agenți modernizatori dar și actanții modernizării* reprezentați de tinerii cu studii în străinătate (Vintilă-Ghițulescu 2013, 331). În secolul fanariot, în ciuda intensificării aspirării turcești, se remarcă o deschidere tot mai mare a elitelor din Principate spre civilizația occidentală.

Despre influența „ruso-franceză” asupra societății românești vorbește și Pompiliu Eliade. Autorul nu-i acordă o importanță deosebită, căci aceasta este „considerabilă”, dar

numai ca întindere” (Eliade [1898]2000, 160), îns „boierii moldoveni i munteni s-au mulțumit să-și imite superficial reprezentanții cei mai superficiali.” (Eliade [1898]2000, 160). Nu împ rt șim opinia lui Pompiliu Eliade în această privinț . Cunoa terea i înțelegerea unui alt popor este incompletă dacă se rezumă la învățarea limbii și a literaturii sale, f r noțiuni elementare de civilizație. Această fază „superficială” declanșează, în rândul boierimii, dorința unei cunoașteri mai aprofundate a limbii i culturii franceze.

A. Franța, model cultural european și rusesc

Regele Ludovic al XIV-lea este suveranul care reu e te s transforme Fran a într-un model pentru celelalte monarhii europene (Duby, Mandrou [1958]1984, 50). Str lucirea i fastul din timpul domniei sale se datoreaz , în plan economic, politiciii lui Colbert. Încurajarea manufacturilor determin o cre tere a exportului de produse de lux, deci mai mult aur în vistieria regal . În plan cultural, Regele Soare este un protector al artelor. Pentru construirea noii sale re edin e, prototip de elegan i rafinament, acesta îi reune te pe cei mai buni pictori i arhitec i din Fran a. Literatura francez redescoper m re ia i rigoarea clasicismului antic prin tragediile lui Racine i Corneille i prin fabulele lui La Fontaine. Molière, în comediile sale, folose te într-o manier inegalabil râsul pentru a „preda” publicului nemuritoare lec ii de via i de moral . Trupe de teatru str bat Europa f când cunoscute i altor popoare piesele de succes ale scenei franceze. În anumite cazuri, ca spre exemplu în Rusia, dup modelul francez vor fi create trupe autohtone, în încercarea de a pune bazele primelor teatre ruse ti.

Evenimentul care va modifica pentru totdeauna perspectiva european asupra Fran ei îl reprezint construirea palatului de la Versailles. De i criticat de unii contemporani pentru dimensiunile sale și pentru costurile uriașe de construcție, fiind considerat un simbol al inegalit ții sociale i economice (Wilkinson [1993]1999, 99), noua re edin a Regelui Soare captiveaz celelalte cur i europene, care se vor str dui imediat s o imite. For a de iradiere a Fran ei r zbate pân în îndeprtata Rusie, care, descoperind Occidentul, f cea primii pa i spre modernizare. Pentru a marca aceast important modificare de traiectorie cultural , arul Petru I ordon construirea unui Versailles rusesc pe rmurile M rii Baltice.

Stabilitatea politic pe care reu ise s o aduc Ludovic al XIV-lea, face ca dezvoltarea economic i cultural a Fran ei s continue i în secolul al XVIII-lea. Îmbun t irea c ilor de comunica ie dintre Fran a i coloniile sale de peste m ri precum i prosperitatea rural vor duce la dezvoltarea ora elor, Parisul impunându-se drept capitala rii (Duby, Mandrou [1958]1984, 93). Aceste transform ri majore se vor r sfrânge i în plan socio-cultural. În saloanele palatelor nobiliare, înflore te via a monden i totul «semble une perpétuelle fête, rythmée de musique légère, orchestrée par Rameau et Mozart, dans un décor de jardins bien ratissés et de petits Trianons nichés dans la verdure.»¹ (Duby, Mandrou [1958]1984, 109).

Modul de via str lucitor al Curții de la Versailles este imitat de către nobilimea din întreaga Europ . Perceptori francezi încep s fie angaja i în casele cele mai respectabile, c r ile franceze ocup un loc tot mai important în bibliotecile particulare, în timp ce Parisul atrage din ce în ce mai mul i vizitatori str ini, curio i s vad cu ochii lor „miracolul” francez. Datorit unor circumstanțe istorice și culturale favorabile, crește semnificativ, în Europa, aria de r spândire a limbii franceze. Printre factorii care au f cut posibil acest lucru

¹ „pare o nesfâr it s rb toare, pe ritmurile u oare, orchestrate de c tre Rameau i Mozart, într-un decor de gr dini bine greblate i de mici Trianone înconjurate de verdea ” (trad. n.).

se numără: exodul hughenotilor în urma edictului de la Nantes, declinul limbii latine în cadrul diplomației, precum și prestigiul în domeniul literar, științific și militar al Franței (Rjeoutski 2013, 7)

Influența franceză se intensifică în secolul următor, atunci când Napoleon înglobează în imperiul său o bună parte a statelor Europei. Literatura franceză, care circulă pe tot continentul prin intermediul traducerilor, are un impact major asupra autorilor autohtoni. Modelul cultural și politic francez va constitui un exemplu mai ales pentru estul european, arie teritorială în care se înscriu atât Principatele dinare, cât și Imperiul austriac.

Domnia lui Petru cel Mare este considerată drept deschiderea Rusiei către Vest. Nu trebuie deci privită cu indiferență mutarea capitalei, după secole, pe malurile mlătinioase ale Nevei, unde monarhul înalță orașul care-i poartă numele. Poziționat strategic în golful Finic, cucerirea lui Petru poate face legătura cu Europa mult mai ușor decât Moscova, aflată spre sud, în Câmpia rusă, între nesfârșite păduri de brad și de mesteacăn. Prin acest important port, nu doar Rusia poate comunica cu Vestul, dar și Vestul are acces mai ușor spre Rusia, iar vasele străine nu vor întârzi să acosteze pe cheiurile sale de granit (Braudel [1979]1994, 245).

Apariția noii capitale marchează începutul unei polarități și între cele două mari orașe ale Rusiei. Moscova rămâne capitala spirituală a imperiului, cu casele tradiționale din lemn, cu bisericile sale aurite, construite în cel mai pur stil rusesc, și cu Kremlinul unde, începând cu secolul al XIV-lea, își dorm somnul de veci cnejii Rusiei. În opoziție cu aceasta, departe în nord, se ridică noul oraș al lui Petru, care, cu străzi drepte din piatră, cu palate somptuoase și canale, reflectă imaginea aceluia *homo europaeus*, pe care țarul a dorit atât de mult să-l creeze în patria sa. Este semnificativ, în acest sens, descrierea Sankt Petersburgului pe care ne-a lăsat-o Gogol. În comparație cu Moscova, acesta este „un neam spălucit [...] un bărbat răzbit, niciodată nu stă pe acasă, mereu este gătit și-l vezi numai pe la granițe, se tot plimbă prin Europa [...]” (în Olteanu 2004, 182). Noua capitală, în care se mută Curtea, înseamnă începutul creșterii unei altfel de nobilimi, europene, civilizate care s-au nu mai aibă complexe de inferioritate în fața Occidentului. Transformarea, cel puțin în profunzime, nu are loc imediat. Aceasta presupune eforturile mai multor generații cu exagerările, greșelile și specificul lor, pornind de la forme exterioare, caracterizate de superficialitate, până la o asimilare conștientă și benefică a realizărilor civilizației occidentale.

În această primă etapă a manifestării influenței franceze în Rusia, inspirat de strălucitoarea Franța a lui Ludovic al XV-lea, Petru I a urmărit întărirea statului absolutist, studiul diverselor ramuri ale științei precum și introducerea în Rusia a etichetei franceze. Scopul său a fost¹ «[...]

[...]»² (Ivanskaia 2006, 46-47).

Lucrurile se schimbă odată cu urcarea pe tronul Rusiei a Elisabetei Petrovna, fiica lui Petru cel Mare (1741-1762). Deși influența franceză se manifestă mai mult la nivel exterior (palate somptuoase, ce vor să rivalizeze cu Versailles-ul, piese de teatru și veșminte extravagante), țarina are meritul de a fi introdusă moda franceză la curtea sa. În perioada următoare, un număr tot mai mare de francezi vin în Rusia iar tinerii ruși merg la studii în Franța. Abundența franțuzismelor în limbajul nobilimii este ridiculizată în pamflete și piese de teatru de autori ca: Sumarokov, Cerebakhov sau Fonvizin.

În timpul domniei Elisabetei Petrovna, are loc și o primă etapă de puternică manifestare a galomaniei în Rusia. Politețea bărbaților și cochetăria femeilor din societatea

² „crearea unui stat nou și mai puternic, a unui om nou, care să fie înaintea de toate cetățean și patriot al țării sale” (trad. n.).

francez a secolului al XVIII-lea au dat modele în ceea ce privește moravurile și manierele în întreaga Europă (Rivarol [1784]1991: 37-38). În societatea nobiliar rusă a acelei epoci, înrâurirea franceză va determina conturarea a două tipuri noi de comportament. *Petimetr* este un tânăr educat după model francez și care nu vrea să aibă nimic despre Rusia sau pentru care limba rusă este doar motiv de batjocură și dispreț (Kliucevski [1904-1922]2013, 829). Varianta sa feminină, *koketka*, are un singur scop în viață este: «...»,³ (Kliucevski [1904-1922]2013, 829).

Influența franceză continuă la un alt nivel în timpul domniei Ecaterinei a II-a (1762-1796). Atunci, cartea franceză umple bibliotecile particulare ale nobililor ruși, inclusiv pe cea a țarinei, care corespunde cu Voltaire și era o cititoare împătimită a *Enciclopediei* lui Diderot. Sunt efectuate numeroase traduceri, cele mai multe din franceză. În perioada 1780-1790 s-au tradus 6 lucrări din engleză, 7 din italiană, 107 din germană și 350 din franceză (Vasilenko 1911, 20). Un rol deosebit în răspândirea culturii franceze în Rusia, în special a *Enciclopediei* lui Diderot, dar și a celei rusești în Franța, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, l-a avut librarul-editor Antoine Claude Briasson (Kopanev 2004, 194).

Domnia Ecaterinei a II-a a fost „una dintre cele mai benefice pentru Rusia și cu siguranță una dintre cele mai strălucite ale istoriei europene.” (Cars [2010]2013, 145). Acum, limba franceză devine parte obligatorie din educația nobililor. După ce în timpul domniei Elisabetei Petrovna, influența franceză se materializase în înfrumusețarea vieții nobililor, epoca Ecaterinei cea Mare se va axa pe dezvoltarea minții (Kliucevski [1904-1922]2013, 831). Nu trebuie neglijat faptul că Franța devine un model cultural pentru Rusia chiar în momentul în care în literatura ei înflorite Iluminismul, iar dacă în timpul lui Petru tinerii nobili mergeau în străinătate ca să învețe noțiuni de navigație și artilerie, pentru ca mai apoi să se familiarizeze cu manierele civilizației occidentale, în timpul Ecaterinei a II-a, motivul principal va fi să facă cunoștință cu filosofii Franței (Kliucevski [1904-1922]2013, 832).

Influența franceză în Rusia continuă și se diversifică în secolul următor, atingând punctul culminant în timpul lui Alexandru I (1801-1825). Prin urmare, putem afirma că începând cu Petru I fiecare dintre suveranii Rusiei a contribuit în felul său propriu la statornicirea elementelor de cultură și civilizație franceză în patria sa. În timpul domniei lui Alexandru I va fi continuat programul de traduceri promovat de către tatăl său. Astfel, una dintre sarcinile Academiei de științe este traducerea și publicarea celor mai noi informații despre descoperirile științifice, apărute în ziarele străine (Miasnikov 2014, 13). După model francez, sunt create noi instituții de învățământ superior, așa cum este cea de transporturi, înființată în anul 1809 (Miasnikov 2014, 50).

Interesul pentru literatura și moda franceză este dovedit și de conținutul ziarelor de specialitate ale perioadei, printre care amintim: *Moskovskij Merkurij* (Mercurul moscovit) (1803), *Modnyj vesti* (Vestitorul modei) (1816) *Damskij žurnal* (Revista pentru doamne) (1823-1833). Chiar din titlurile unora dintre acestea, reiese echivalentul francez după care au fost create⁴. La fel ca în timpul domniei lui Petru cel Mare, și sub Alexandru I o serie de meșteșugari francezi se stabilesc în Rusia. După războiul din 1812, se deschid, în special în capitală, numeroase saloane de coafură și frizerii, unde meșterii, profitând de inexistența unor școli rusești în acest domeniu, obțin venituri importante prin promovarea celor mai moderne

³ „să se îmbrace cu gust, să se poarte grațios, să se încline, să facă reverențe grațioase și să zâmbescă frumos” (trad. n.).

⁴ Este vorba despre revistele franțuzești *Le (premier) Mercure de France* (1724-1823) și *Journal des dames et des modes* (1797-1839).

tunsoari europene (Miasnikov 2014, 105-106). Pe lângă școli și instituții de învățământ superior, prin intermediul diferitelor magazine, restaurante, cafenele etc., elemente ale civilizației franceze pătrund și se statornicesc în Rusia, multe dintre ele contribuind la formarea culturii dar și a industriei ruse și moderne. Pentru a da un singur exemplu, amintim fabrica de cosmetice *Novaja zarja* (cu denumirea franceză de *Nouvelle Étoile*), înființată la Moscova de către Henri Brocard în anul 1864, care funcționează cu succes și astăzi.

B. Particularitățile influenței franceze mijlocite de ruși în Principatele române în secolele XVIII-XIX

Teritoriile românești se încadrează în zona *balcanică*, marcată de o multiseculară ocupație turcească, la care se adaugă realitatea eterogenității populațiilor. Această stare de lucruri a dus la definirea unui tip de *Homo balcanicus*, exemplificat prin indivizi „cu reacții rapide, extremi în raționamentele lor. Emoțiile sunt numeroase în lumea interioară, dar condițiile exterioare îi au făcut să le disimuleze, ducând astfel la izolarea interioară. În compensație apare o iritabilitate exterioară, ambiție excesivă” (Olteanu 2000, 88).

Occidentalii care vizitează Balcanii, nu sunt capabili să-și înțeleagă pe „străinul” de lângă ei decât atunci când acesta încearcă să devină asemenea lor. Aceasta este atitudinea celor mai mulți dintre celtorici străini care descriind Principatele refuză să prețuiască alteritatea românească. Din cauza atitudinii superficiale a Occidentului de a discrimina această zonă geografică și culturală, considerând-o o periferie nu doar a Europei, dar și a civilizației ei, națiunile balcanice au încercat să încearcă în continuare să accedă la aria culturală privilegiată a Europei apusene, prin „dezicerea de elementele de substrat, tradiționale, și înlocuirea lor graduală, de suprafață, cu formele apusene” (Olteanu 2000, 95). Între popoarele balcanice, românii, singurii latini ortodocși, așezați geografic aproape de mijlocul Europei, reprezintă o individualitate care a pendulat mereu între Vest și Est.

În descrierile pe care celtoricii străini le fac balcanicilor, „cu foarte puține excepții, toate imaginile duc de fapt la o constantă la valorile și diferențele dintre acesta și obiectul descris.” (Olteanu 2000, 122). Aceeași atitudine a europenilor o găsim și față de ruși, considerați și ei barbari, deoarece se deosebesc de vestici. Analizând reflectarea epocii lui Petru cel Mare în memorialistica occidentală din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, O. G. Agheeva delimitează patru elemente majore ale „barbarismului” rusesc: necunoașterea regulilor de politețe occidentale, atașamentul pentru propriile obiceiuri și tradiții, lipsa științelor și artelor, cu excepția celor cu utilitate imediată și, nu în ultimul rând, religia ortodoxă (Agheeva 2000, 91).

În Principate, influența franceză a fost impusă într-o oarecare măsură de ocupațiile străine, până la mijlocul secolului al XIX-lea. Elena Olariu consideră anul 1856, atunci când Principatele trec sub protecția Puterilor Europene, drept un punct de cotitură în istoria noastră modernă, cu cuvintele: „acest moment va marca și sfârșitul influențelor impuse prin forță, lăsând loc influențelor modelului de tip european, occidental, acceptat liber și în mod perfect conștient.” (Olariu 2011, 19).

De la scurta vizită a lui Petru I în Moldova, în 1711, și până la instaurarea protectoratului rusesc, în anul 1829, influența rusească s-a manifestat cu intermitențe, prin intermediul armatelor de ocupație. În lungul istoric de războaie dintre Poartă și Imperiul aristocratic, rușii au staționat periodic pe teritoriul Principatelor. Trebuie remarcat faptul că vizita arului coincide cu începutul domniilor fanariote, perioadă de apogeu a orientalizării societății românești, care spre deosebire de cea anterioară, adică secolul al XVII-lea, înseamnă o rupere aproape totală a legăturilor Principatelor cu Occidentul. Totuși, între domniile fanariote

s-au aflat oameni deosebit de culturi cu o mare deschidere față de Apusul și mai ales de Franța, al cărei prestigiu în plan politic și cultural ajunge până la Constantinopol.

Dacă în prima jumătate a secolului, domnii fanarioi între în legătură doar cu „acei francezi pe care întâmplarea și cariera îi exilasera în Orient.” (Iorga [1917]1995, 28), în a doua jumătate a secolului, la curțile acestor suverani întâlnim tot mai des secretari și perceptori din Franța. Acest „mod”, care va fi preluat în scurt timp și de către marii boieri din anturajul Curții, aduce cu sine mai întâi nevoia și apoi interesul crescând pentru cartea și ziarele franceze. Putem afirma deci că la venirea ruilor în Principate, elitele folosesc indirect cunoștințele cu Franța. Dacă însă la noi printr-o trundere influența franceză a fost controlată și chiar îngrădită de mai puternica influență grecească impusă de regimul fanariot, în Rusia, aceasta a modelat elitele într-o manieră directă, fără intermedierea altei limbi și culturi. Prin urmare, odată cu venirea ruilor în Principate influența franceză se diversifică, devine mai puternică și începe să afecteze mentalitățile elitelor românești.

Spre deosebire de franceza boierilor fanarioi, fluentă dar „cu oarecări grecisme.” (Rosetti [1925]1996, 49), limba franceză vorbită de ruși devine un etalon de perfecțiune, cu nobilii ruși învățând franceza din copilărie, iar cultura franceză lasă asupra lor o amprentă pe care nimic nu o va mai terge (Ancelot 1827, 92). În al doilea rând, rușii își însușiseră deja „lecțiile” lui Petru I, se mîcau dezinvolt în noile haine și practicau manierele europene. Astfel, într-o oarecare măsură, ei devin „profesorii” noștri de modernitate, la fel cum fusese Petru pentru părinții sau bunicii lor.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, semnele modernizării sunt încă destul de slabe pe pământul românesc, cel puțin dacă este vorba de ceea ce credem pe J. L. Carra. Vorbind despre ora noastră, acesta afirmă că „abia seamă cu cele mai sărace țiguri din Franța sau Arabia Nerească.” (Carra [1777]2011, 89). Nici interiorul locuințelor nu a ieșit încă de sub influența orientală, cu mobilele sunt foarte rare și chiar boierii obișnuiesc să meargă pe perne „cu spinarea îndoită, ca niște maimuțe.” (Carra [1777]2011, 89). Cu aceeași „delicatețe”, vorbește și despre dansurile românești, în care își se pare că dansează urși pe o muzică jalnică și plictisitoare (Carra [1777]2011, 91). Educația cuprinde cunoștințele limbii grecești și sunt foarte puțini cei care vorbesc limbă străină, chiar și dintre boieri (Carra [1777]2011, 103).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, situația se schimbă. În special după 1821, influența Porții asupra Principatelor începe să slăbească puțin câte puțin. Conflictele între turci și ruși continuă, odată cu ele, perindările armatelor ariste pe teritoriul românesc. Ocupația rusească se permanentizează începând cu 1829, acțiunea erijându-se în agenți civilizatori ai Principatelor. Trebuie subliniat faptul că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, influența franceză a avut la noi mai multe canale aproape simultane de prundere. Filierii rusești și se adaugă numărul crescând de francezi stabiliți la noi, dar și tinerii care încep să meargă la studii în Franța. În concluzie, elementele modernizării prund în societatea românească simultan dar pe mai multe căi, fie prin intermediar, fie direct de la sursă. În mod cert, înrăurirea Franței este din ce în ce mai vizibilă. Schimbările care au loc cu repeziune sunt surprinse de către baronul Charles de Bois-le-Comte. Descriind Bucureștiul la 1834, acesta afirmă că în capitala Valahiei, totul e francez „de la limba, înuta în societate, îmbrăcămîntea, moda până la puținele cărți pe care le au, până la zărele pe care le primesc din străine țări.” (în CS III [1834]2006, 129).

➤ Balurile și vestimentația

Introduse la noi de trupele imperiale care erau g zduite în casele boierilor p mânteni, acestea au încurajat schimburile culturale, c ci: „ru ii înv ar s învârt *hora*, iar românii f cur cuno tin cu *anglaise* i *poloneza*” (Bezviconi 1947, 135). La fel ca *assambleia* ruse ti, cu ritualul lor complicat i strict, balurile reprezintă adev rate cursuri de civiliza ie, care delimitează net nobilimea de celelalte clase sociale. La nivelul elitelor, noile norme de comportament având la baz modelul francez devin comune în întreaga Europ . Dintre acestea se num r cunoa terea limbilor str ine, a francezei în principal, cunoa terea dansului, al codului manierelor elegante dar i includerea în lumea exclusivist a saloanelor (Olariu 2011, 48). În acest context, o semnifica ie aparte dobânde te noul i complicatul cod vestimentar, ca prim element distinctiv al nobilimii fa de restul societ ii.

Întotdeauna, femeile au fost mai deschise c tre nou decât b rba ii. A a s-a întâmplat i în Principate, la trecerea dintre secolele al XVIII-lea i al XIX-lea. Doamnele din înalta societate renun cele dintâi la amplele haine orientale în favoarea elegantelor rochii europene, sub efectul „frumozilor musafiri cu cozile pudrate, trime i de Dumnezeu însu i spre mai mare fericire a lumii feminine a ora ului.” (Bezviconi 1947, 135).

În timpul campaniei lui Kutuzov la Ia i, în anul 1791, boierii moldoveni îi etalau bog ia prin elegan a ve mintelor so iilor „pe acele vremuri de cheltuieli nebune, când haina arn u ilor nu se mai cunoa tea de mulimea auriturilor i femeile boga ilor dreg tori ai statului purtau averi întregi pe rochiile lor de s rb toare.” (Bezviconi 1947, 135). Cunoa tin ele despre mod devin parte component a educa iei, în rest destul de sumare a domni oarelor. În primii ani ai secolului al XIX-lea, preg tirea intelectual a tinerelor fete se rezuma de obicei la „însu irea unei diploma ii de budoar care implica primirea la cas deschis a eventualilor pe itori, frecventarea croitoriilor, consultarea jurnalelor de mod etc.” (Felecan 2004, 49). Nu trebuie s ne mire acest lucru, de vreme ce însu i Rousseau atr gea aten ia asupra pericolului pe care îl reprezintă educa ia pentru fete (Ofrim 2008, 23).

Modific ri substanțiale în ceea ce privește moda din Țările române se înregistrează în timpul ocupației rusești din 1806-1812. Participant la evenimente, contele francez Langeron observ c la Bucure ti i Ia i sosesc „negustori de mode, croitorese i croitori.” (în Djuvara [1995]2009, 110) pentru a satisface nevoia de noutate, în special, a doamnelor. Moda i limba francez devin tot mai prezente în viața elitelor noastre, deoarece locuințele boierilor „s-au umplut de servitori str ini, de buc tari francezi i, prin saloane i iatacuri, nu s-a mai vorbit decât franțuzește.” (în Djuvara [1995]2009, 110).

La începutul secolului al XIX-lea, la Bucure ti, mobilele i chiar oglinzile lipsesc din casele boierilor. Ace tia sunt obi nui i s scrie pe genunchi, a a cum remarca cu stupoare Christine Reinhard, so ia consulului francez Charles Frédéric Reinhard, în dramatica sa edere în Principate, între 1805-1806. Aceasta, la fel ca al i diploma i str ini, este nevoit s i comande mobilier din str in tate. Deosebit de scumpe, cele câteva piese ajung cu greu la destina ie (în CS I [1805-1806]2004, 303). Deschiderea comer ului pe Dun re în perioada regulamentar permite p trunderea mult mai rapid i în cantit i mari a m rfulilor europene în cele dou capitale, Ia i i Bucure ti. Spre mijlocul secolului, noile toalete europene ajung de la Paris în doar 17 zile (Soubiran-Ghica, în CS V [1848]2007, 156). Prin urmare, moda devine unul dintre primele domenii, în care Principatele vor înregistra o sincronizare complet cu restul Europei.

➤ **Emanciparea femeilor**

Femeile ruse din înalta societate s-au num rat printre primele beneficiare ale moderniz rii impuse de c tre Petru I. Întotdeauna mai receptive la nou decât b rba ii,

acestea adoptă rapid moda europeană. Transformările care au loc în vestimentație și educație aduc după sine modificări majore și în cadrul relațiilor familiale. Prioritățile se schimbă în viața unei femei din înalta societate: balurile, dansul și muzica trec pe primul loc, în timp ce creșterea copiilor și grijile gospodăriei devin activități secundare (Lotman, 1994, 50). Libertatea nou obținută de către femei nu a fost întotdeauna bine înțeleasă adoptându-se în parte mai puțin bune ale civilizației occidentale. Astfel, după modelul francez specific perioadei dinaintea și de după revoluția franceză, la curtea de la Sankt-Petersburg se răspândește moda amanților (Lotman, 1994, 50). Este, însă, cert faptul că rolul femeii în societatea rusă nu va mai putea fi neglijat, importanța acestei teme dând naștere în secolul al XIX-lea a a-numitei „probleme a femeii.” (Puškareva, 1994, 6). Dezbaterile cu privire la acest subiect vor avea drept urmare obținerea anumitor îmbunătățiri în viața socială și familială a femeilor ruse, în special, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu schimbările statutului juridic al acestora (Puškareva, 1994, 7).

Libertatea moravurilor care începe să se manifeste în societatea românească odată cu irul nesfârșit al războaielor ruso-turce este pusă adesea în legătură cu frumusețea femeilor române. Aceasta îl determină pe călugărul Constantin Dapontes să exclame:

„Afrodita și-a avut mai întâi domnia singură în Cipru, după istorie, acum are pretutindeni tronuri în împărății, dar mai cu seamă, socot eu în Moldova și țara Românească, din pricina frumuseții și a urii ei femeilor ce sunt acolo” (în CS IX [1759]1997, 389).

În secolul al XVIII-lea, familia și descendența reprezentau bogăția cea mai mare a unui individ, ceea ce le asigură locul și rolul în societate (Vintilă-Ghiulescu 2008, 314). În acest cadru, căsătoria este văzută ca mijloc de construire a unei rețele de solidaritate, care domină scena politică (Vintilă-Ghiulescu 2008, 314). Perioada de criză care precede sfârșitul regimului fanariot, potențată de venirea armatelor rusești, va declanșa un lanț de mutații importante în cadrul relațiilor familiale, nu toate având un caracter pozitiv.

Călugărul Markos Antonios Katsaitis, vizitând Iașiul la 1742, scria despre moldoveni că: „umblătoarele în țărâșuri și nu țin ferite de relații după obiceiul grecesc și turcesc, ci frecventează societatea în libertate deplină și sunt dezinvolte ca italiencele.” (în CS IX [1742]1997, 287). După afirmațiile lui F. W. von Bauer, participant la războiul ruso-turc din 1768-1774, influența turcească persistă în țara Românească, căci „românii își ascund femeile și caut să le ferească de ochii lacomi ai străinilor.” (în CS X [1778]2000, 150). În mod evident, nu doar mentalitatea orientală îi determină pe valahi să aibă o asemenea atitudine, ci mai ales acele „priviri lacome” ale ocupanților care bântuiau prin țară. În numai zece ani, situația se schimbă și la București, unde „nu e țărâșă socotită om de lume dacă nu ai o amantă”, după cum observă Constantino-Guglielmo Ludolf (în CS X [1888]2000, 435).

Procesul de emancipare feminină continuă și în secolul al XIX-lea. Amintind despre ederea rușilor în Moldova între 1806 și 1812, Radu Rosetti afirmă că „prezența acelor ofițeri în casele boierilor și a ajutat mai cu seamă la încetarea reclusiunii femeilor și a înlesnit mult libertatea raporturilor din toate zilele între cele două sexe.” (Rosetti [1925]1996, 56). Emanciparea nu este lipsită de excесе, mai ales în timpul celei mai devastatoare ocupații a Principatelor. Femeile sunt folosite în scopuri politice și pentru distragerea conducătorilor armatei imperiale. Fiica banului Filipescu, devenită amanta generalului Miloradovici, aduce tatălui său funcția de președinte al Divanului „cu puteri nemrginite în administrația țării.” (Sion 1888, 78). Fără știință de misiunea sa civilizatoare, generalul cere de la Sankt Petersburg „maistri de dansuri, cari să învețe pe coconii de dans.” (Sion 1888, 78). Atunci când amiralul P.V. Ciceagov sosete în București, acesta este ocat de atitudinea predecesorului

s u, Kutuzov, care, aflat complet în mrejele tinerei sale iubite, doamna Giuliano, în loc s vegheze la men inerea ordinii printre solda i, î i transformase cabinetul în „centrul tuturor intrigilor” (Bezviconi 1947, 192).

Boierii, vrând s adopte europeanizarea moravurilor i ca s nu par gelo i în prezen a ofi erilor imperiali, „l sau scumpelor lor jum t i o libertate f r limit , împotriva voin ii i obiceiurilor, ceea ce punea pe fruntea lor grele încerc ri.” (Bezviconi 1947, 163). La fel de gre it în eleg sensul acestei „civiliz ri” i consoartele boiere ti care, dup izolare complet în care tr iser pân atunci, acum, au falsa impresie c le este permis s fac aproape orice. Faptul c zestrea pe care o primesc la c s torie este inalienabil i trebuie returnat integral în cazul unui divor , le d o independen rar întâlnit chiar în Vest, a a cum nota consulul Prusiei la Bucure ti, Neigebaur (în CS V [1854]2007, 280).

Libertatea prost în eleas , la care se adaug vechiul obicei al c s toriilor aranjate i la vârste foarte fragede, degradeaz profund institu ia c s toriei. „Sunt pu ine femei de 30 de ani care s nu fi avut m car doi b rba i.” (în CS III [1837]2006, 709), remarca, în anul 1837, c l torul francez Auguste Labatut. Acest fapt este caracteristic oric rei epoci de tranzi ie, în care vechile percepte dup care se ghidiaz societatea sunt în mod rapid înl turate iar con inutul celor noi este preluat într-o manier superficial i adesea trunchiat . Ie irea în societate a tinereilor, contactul direct cu lumea b rba ilor, dar i lecturile cu care î i alin plictiseala, le determin s cear divor ul „sub pretextul cel mai frivol numai dup câteva luni de la c s torie.” (în CS I [1813]2004, 576).

Mediul joac i el un rol important în formarea comportamentului tinerei femei. „Atrac ia pl cerii i a <traiului> în societate ajung prea puternice pentru ca s i se împotriveasc i exemplele altora, împreun cu numeroasele tenta ii care o înconjoar , se dovedesc mai curând sau mai târziu fatale pentru virtutea ei.”, era de p rere generalul scriitor Robert Thomas Wilson, în 1812 (în CS I [1812]2004, 644). Mai grav este faptul c nici în cazul unei a doua c s torii lucrurile nu se schimb foarte mult, odat ce doamna se obi nuise cu „pl cerile varia iei”. Totu i sunt curioase remarcile acestor apuseni, când, libertatea în purtare a femeilor din Principate, în secolul al XIX-lea este datorat „leg turilor cu R s ritul i îndeosebi cu Apusul, aduc tor de acele noi moravuri u uratice, care încol eau i înfloreau aici, în opozi ie cu traiul oriental care d inuise pân la începutul secolului al XIX-lea i atât de potrivnic sângelui latin.” (Hagi-Mosco [1958]1995, 260).

Revolu ia de la 1848 vine s înnoiasc regulile de organizare social dar i s pun ordine într-o societate m cinat de conflicte, ocupa ii str ine i înapoiere cultural . Perioada Revolu iei de la 1848 marcheaz un punct de cotitur în evolu ia moravurilor societ ii române ti din secolul al XIX-lea. Aceste schimb ri profunde afecteaz îns i unitatea de baz constitutiv a societ ii i anume familia i rela iile între so i: «[I]e mariage d’amour, de plus en plus évoqué, sera la base d’une dichotomie récurrente dans la littérature moralisatrice de l’époque suivante, s’oposant au mariage d’intérêt, contracté par les parents, qui ne pouvait assurer l’harmonie rêvée.»⁵ (B lu 2008, 114). Ionela B lu consider c familia devine un simbol important al construc iei ideologice, de distribuire a rolurilor între public i privat (B lu 2008, 114), iar în acest context se schimb percep ia general asupra femeii i a pozi iei sale în societate.

⁵ „C s toria din dragoste, evocat din ce în ce mai des, va sta la baza unei dihotomii, frecvent în literatura moralizatoare din epoca anterior , opunându-se c s toriei din interes, stabilit de c tre p rin i, care nu putea s asigure armonia visat ” (trad. n.).

Concluzie: Fie c vorbim despre dezvoltarea limbii și a literaturii sau înființarea instituțiilor de baz ale unui stat civilizat, începuturile modernității românești sunt indiscutabil legate de Franța, țară care nu reprezintă pentru români doar un model de urmat în cele mai diverse aspecte ale vieții sociale și culturale, ci mai ales o susținătoare permanent în lupta poporului nostru pentru obținerea independenței și pentru unire. Acestea sunt motivele pentru care, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pe tot parcursul secolului următor, contactele dintre Franța și Principatele române vor cunoaște o evoluție ascendentă. Ca urmare a acestui fapt, influența franceză se remarcă pe pământ românesc printr-o mare diversitate a formelor de manifestare, dar și a agenților care o mediază.

Luând contact cu Țara Românească și Moldova într-o perioadă istorică în care ei înșiși considerau modelul cultural francez drept cel mai sigur garant al modernizării, rușii sunt, după greci, ceilalți intermediari care mediază primele contacte culturale ale românilor cu Franța. Deși în plan politic nu au fost întotdeauna de bună credință, în plan economic, social și cultural aceștia contribuie la schimbarea vechii mentalități orientale cu relații noi, de tip occidental. Fără a fi lipsit de excese, consecințele ale condițiilor istorice nefavorabile, influența franceză prin intermediar rusesc marchează o etapă hotărâtoare din trecutul nostru și este indisolubil legată de începuturile modernității românești.

Bibliografie:

- Agheeva, O. G., 2000. *Petr I glazami zapadnoevropejskich memuaristov na ala XVIII veka în Rossija i mir glazami drug druga: iz istorii vzaimovosprijatija*, I, Moscova, IRI RAN, p. 87-119, URL: <http://rosmir.iriran.ru/upload/file/Vip1.pdf> (consultat în 07.06.2015) [Petru I în ochii memorialiștilor occidentali de la începutul secolului al XVIII-lea].
- Ancelot, Jacques-François, 1827. *Six mois en Russie, lettres écrites à M. X. – B. Saitines en 1826*, Dondey-Dupré père et fils, Paris, URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k844042> (consultat în 12.14.2014) [Despre distrugerea iezuiților în Franța].
- Băluș, Ionela, 2008. *La famille – «cellule de base de la société». Construction idéologique et normative dans la seconde moitié du XIXe siècle*, în *Social Behavior and Family Strategies in the Balkans (16th-20th Centuries)*, (coord.) Băluș, Ionela, Vintilă-Ghiulescu Constanța, Ungureanu, M.-R. Actes du colloque international 9-10, juin, 2006, New Europe College Bucarest, p. 111-137.
- Bezviconi, Gheorghe, G., 1947. *Cătorii în Moldova și Muntenia*, București, Institutul de istorie națională din București.
- Braudel, Fernand, [1979]1989. *Timpul lumii*, București, Editura Meridiane [Le temps du monde].
- Carra, Jean-Louis, [1777]2011. *Istoria Moldovei și a Țării Românești. Memorii istorice și geografice despre țara Românească publicate de M. de B*****, traducere de Veronica Grecu, Cuvânt înainte de Ligia Cadeschi, Iași, Institutul European [Histoire de la Moldavie et de la Valachie].
- Cars, Jean des, [2010]2013. *Saga dinastiei Romanov. De la Petru cel Mare la Nicolae al II-lea*, Editura Corint, București [la Saga des Romanovs: De Pierre le Grand à Nicolas II].
- Cătorii străbuni despre țările române în secolul al XIX-lea* (coord. Băluș, Daniela), 2006. III Serie nouă (1831-1840), București, Editura Academiei Române.

- C l tori str ini despre rile române în secolul al XIX-lea* (coord. Bu , Daniela), 2007. V Serie nou (1847-1851), Bucure ti, Editura Academiei Române.
- C l tori str ini despre rile Române* (coord. Holban, M.), 1997. IX, Bucure ti, Ed. Academiei Române.
- C l tori str ini despre rile Române* (coord. Holban, M.), 2000. X, Bucure ti, Ed. Academiei Române.
- C l tori str ini despre rile române în secolul al XIX-lea* (coord. Filitti, Georgeta, Marinescu, Beatrice, R dulescu-Zoner, .), 2004. I Serie nou (1801-1821), Bucure ti, Editura Academiei Române.
- Cornea, Paul, 1974. *Oamenii începutului de drum*, Bucure ti, Editura Cartea Românească .
- Djuvara, Neagu, [1995]2009. *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, ediția a VII-a, Bucure ti, Editura Humanitas.
- Duby, Georges, Mandrou, Robert, [1958]1984. *Histoire de la civilisation française XVII-XX siècle*, avec la participation de J.-Fr. Sirinelli, Paris, Armand Colin [1958]1984 [Istoria civilizației franceze, secolele XVII-XX].
- Eliade, Pompiliu, [1898]2000. *Influența franceză asupra spiritului public în România – origine, traducere din franceză de Aurelia Dumitra cu*, Bucure ti, Editura Humanitas [De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes].
- Felecan, Daiana, 2004. *Limbaajul dramaturgiei române ti din prima jum tate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Dacia; Mega.
- Hagi-Mosco, Emanoil, [1958]1995. *Bucure ti, amintirile unui ora : Ziduri vechi: Fiin e disp rute*, Editura Funda iei Culturale Române, Bucure ti.
- Iorga, Nicolae, [1917]1995. *Istoria rela iilor române. Antologie*, traducere de Anca Verjinschi, Bucure ti, Editura Semne.
- Ivanskaia, I. V., 2006. *Pri iny pojavlenija i rasprostraneniya francuzskoj kul'tury v Rossii v epochu Petra I*, în „Žurnal Izvestija Rossijskovo Pedagoghi eskogo Universiteta im. A. I. Ghercena”, nr. 23, vol. 5, p. 42-47, URL: http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/5%2823%29/ivanskaya_5_23_42_47.pdf (consultat în 12.02.2014) [Cauzele apariției și răspândirii culturii franceze în Rusia din epoca lui Petru I].
- Kliuevski, V., O., [1904-1922]2013. *Russkaja Istoria*, Moscova, Eksmo [Istoria Rusiei].
- Kopanev, N., A., 1989. *Itogi i problemy izu enija russkoj literatury XVIII veka*, Leningrad, p. 180-183, URL: <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=7280> (consultat în 20.05.2015) [Concluzii i probleme privitoare la studiul literaturii ruse din secolul al XVIII-lea].
- Lotman, I. M., 1994. *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – XIX)*, Sankt-Petersburg, „Iskusstvo-SPb”, URL: <http://ninaus.ru/data/files/irl/lotman.pdf> (consultat în 20.06.2015) [Discuții despre cultura rusă. Viața de zi cu zi și tradițiile nobilimii ruse (secolul al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea)].
- Miasnikov, A., L., 2014. *Zolotoj vek Rossijskoj imperii*, Moscova, Editura Ve e [Veacul de aur al Imperiului rus].
- Ofrim, Alexandru, 2008. *Cum citeau femeile. Reprezent ri ale lecturii feminine* în „Dilemateca”, p. 15-24.
- Olariu, Elena, 2011. *Mentalit ți și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova (secolul al XIX-lea)*, București, Editura Universității din București.
- Olteanu, Antoaneta, 2000. *Homo balcanicus. Tr s turi ale mentalit ții balcanice*, Bucure ti, Editura Paideia.
- Olteanu, Antoaneta, 2004. *Miturile Rusiei clasice*, Bucure ti, Editura Paideia.
- Pu kareva, N. L., 1994. *Russkaja ženš ina v seme i obš estve X-XX vv.: etapy istorii* în „Etnografi eskoe obozrenie”, nr. 5, p. 3-15, URL: http://journal.iea.ras.ru/archive/1990s/1994/Pushkareva_1994_5.pdf (consultat în 02.09.2015) [Femeia rus în familie i societate, secolele X-XX: etapele istoriei].
- Rivarol, Antoine de, [1784]1991. *De l'universalité de la langue française*, Distique, Paris, URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k98382.r=De+1%27Universalit%C3%A9+de+la+langue+fran%C3%A7aise.langFR> [Despre universalitatea limbii franceze].

- Rjeoutski, Vladislav, 2013. *Apprendre la „langue de l'Europe”: le français parmi d'autres langues dans l'éducation en Russie au siècle des Lumières* în „ I : E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies, vol. 1”, p. 5-19, URL: http://www.academia.edu/5037551/Apprendre_la_langue_de_l_Europe_le_fran%C3%A7ais_parmi_d_autres_langues_dans_d_%C3%A9ducation_en_Russie_au_si%C3%A8cle_des_Lumi%C3%A8res (consultat în 02.09.2015) [Învățarea „limbii Europei”: franceza printre alte limbi în educația rusească din secolul Luminilor].
- Rosetti, Radu, [1925]1996. *Amintiri (I). Ce-am auzit de la alții*, București, Ed. Fundației Culturale Române.
- Sion, George, 1888. *Souvenirs contempurane*, București, Tipografia Academiei Române.
- Vasilenko, N. P., 1911. *Rost francuzskogo vlijanija v Rossii do francuzskoj revoljucii, în Ote estvennaja vojna i russkoe obščestvo*, tom I, Moskva, p. 20-26, URL: http://www.museum.ru/1812/library/sitin/book1_02.html (consultat în 20.03.2014) [Intensificarea influenței franceze în Rusia până la Revoluția franceză].
- Vintil -Ghiulescu, Constanța, 2008. *Au sein de la famille: Solidarités et conflits sociaux dans la société roumaine (XVIIIe siècle)* în Băluț, Ionela, Vintil -Ghiulescu Constanța, Ungureanu, M.-R. (coord.), *Social Behavior and Family Strategies in the Balkans (16th-20th Centuries)*, Actes du colloque international 9-10, juin, 2006, New Europe College Bucharest, pp. 314-342 [În sânul familiei: solidarități și conflicte sociale în societatea românească (secolul XVIII)].
- Vintil -Ghiulescu, Constanța, 2013. *Evgheni și ciocoi, mojiși. Despre obrazy primelor modernități românești 1750-1860*, București, Editura Humanitas.
- Wilkinson, Richard, [1993]1999. *Ludovic al XIV-lea, Franța și Europa*, București, Editura All [Louis XIV, France and Europe 1661-1715].